

Kutyaiütő. A *kutyaiütő* tájszó több jelentésben ismeretes. Mindenekelőtt megnevezheti azt az alkalmatosságot, amellyel a kutyát ütni szokták. Így Katona Imre nyugalmazott főállatorvos készülő „Makai tájszótár”-ának idevágó céduláján — amelynek másolatát kérésemre készsággal rendelkezésemre bocsátotta — a *kutyaiütő* főnév 1. jelentése a következő: 'kutyák elleni védekezésre alkalmas ütleg (ami lehet: bot, dorong, hajtófa, husáng, karó, ostor, vasvilla stb.)'. Sőt — ugyancsak Makón — az általánosabb 'bot' jelentésben is előfordul, tréfás színezettel (ÚMTsz.).

A *kutyaiütő* azonban nemcsak eszközt, hanem személyt is jelölhet, mégpedig rendszerint egy kisebb-nagyobb társaságnak, csoportnak azt a tagját, aki társaitól távol tartja a kutyákat. A MTsz.-ban közölt 1. jelentése: 'az a gyerek, akit a névnapon vagy ünnepnapon köszönteni menő gyerekek magukkal visznek, hogy a kutyát üsse, amíg ők a köszöntő verset énekliz; ezért a kapott pénznek egy részét neki adják' (Hódmezővásárhely). Horpácsi Illés (MNY. 44:33) a MTsz.-nak ezt az adatát — összefüggésbe hozván a *kutya* szó egyéb használatával — rendkívül sajtósággal értelmezi: mitológiai vonatkozású népszokást lát benne. „Ennek a szokásnak — írja — ősi értelme az lehetett, hogy az ártó szellemet: a kutya képében rejtőző ördögöt akarták a jókívánságok, áldozások idején ártalmatlanná tenni, sőt megfélemlíteni, hogy ne akadályozhassa meg a jókívánságok megfogamzását. Castrén szerint például az északi-osztjálkoknál is dívik az a szamojéd esküforma, melynél egy bálványképet törnek össze, s egy kutyát vágnak le. A gyanúsítottat aztán oda vezetik és a fejére olvassák, hogy úgy vesszen el, mint ez a kutya, ha vétkezik.”

Bár elismerem, hogy a *kutya* szó némely használatának, jelentésének valóban lehet — ma már feledésbe merült — mitologikus-babonás indítéka (1. később), Horpácsi idézett magyarázatát egyáltalán nem tartom meggyőzőnek. A szóban forgó kutyaiütés ugyanis aligha lehet „népszokás”, hanem csupán a szükséges védekezés, hogy a többi gyerek zavartalanul élékelhesse a köszöntő verset. Egyet kell értenünk Katona Imrével, aki a *kutyaiütő* 2. jelentését így határozza meg: 'csoportos látogatók közül az utolsó, aki ütleggel védi a társaságot a kutyáktól'. Hozzám intézett levelében értelmezéseihez még a következőket fűzi: „Régen (körülbelül 150—200 éve) Makón sem volt minden háznak kerítése, . . . és így jóformán ki sem lehetett mozdulni a házból, ha az ember nem vitt magával »kutyaiütő«-t, vagy a társaságban nem vállalta valaki a »kutyaiütő« szerepét. A tanyavilágban, ahol nemigen voltak kerítések az én gyermekkoromban sem, sehova sem mentünk egyedül ütleg (kutyaiütő), társaságban ütleges kísérő (kutyaiütő) nélkül. A társaságnak minden tagja nem használhatott ütlegot, mert összegabalyodhattak és egymást is megüthették volna. A leghátul levő »kutyaiütő« mintegy nyáját maga előtt terelve, védte társaságát. A *kutyaiütő* szót Hódmezővásárhelyen és Csongrádon pontosan úgy használják, mint Makón, kettős értelemben. Valószínűleg így van ez az egész Nagyalföldön . . .”¹

¹ Szíves segítségét, adatközlését ezúton is hálásan köszönöm.

A *kutyaiütő* szónak ebből a másodikként tárgyalt használatából fejlődhetett tovább a '(rendszerint kisebb rangú) kísérő' jelentése. Így: 'kisebb hivatalbeli ember, aki a nagyobbat kíséri' (Balmazújváros); 'a leánykérésre elküldött két kérő közül a fiatalabbik' (Hajdúhadház); 'aki kíséri a lánynéző legényt' (Hajdúszoboszló); tréfásan: 'kísérő' (Makó). A felsorolt adatok mind az ÚMTsz.-ből valók.

Sőt egyéb, pejoratív jelentései is fejlődtek a tájszónak. Az ütés, verés fogalma kapcsán a moldvai csángóban: 'böser Bube, der immer die anderen Kinder prügelt' (CsángSz.). — A névnap vagy ünnepnap köszöntés keretéből való részesedés révén: 'olyan ember, aki valamely vállalatban jóformán semmit sem tesz, s a haszonnak nagy részét mégis ő húzza' (Hódmezővásárhely; MTsz.); 'semmittevő, dologtalan, másokon élőködő ember' (Hódmezővásárhely; ÚMTsz.).

Ez utóbbi jelentésébe azonban már belejátszhatott magának a *kutya* szónak gyakori lebecsülő, sőt olykor becsmérlő értelmű használata is. Efféle jelentésben fordul elő a főnévi vagy melléknévi szófajú *kutya* a következő szerkezetekben, szókapcsolatokban, szólásokban, közmondásokban: *irigy kutya*, *gyáva kutya*, *kutya rossz ember*, *kutya hideg*, *kutya nehéz*, *kutyául érzi magát*, *egyik kutya, másik eb*, *kutyából nem lesz szalonna*, *kutya teremtette*, *kutyába veszi*, *ez se kutya*, *tudja a kutya* stb. (ÉrtSz.; TESz.; O. Nagy: Mi fán terem? 200; Horpácsi i. h.). O. Nagy (i. h.) a *kutya* szónak emberre vonatkoztatott, lenézését, megvetést kifejező használatát több körülmény összejátszásával magyarázza. Utal arra, hogy hajdan, különösen a török hódoltság idejében és a kuruc korban nagyon elszaporodtak, és rengeteg bajt okoztak a kóbor kutyák. Ezenkívül sok helyen élt az a babonás hiedelem is, hogy az ördög kutya képeben szokott megjelenni. S mindezekon felül általános jelenség, hogy a legtöbb háziállat nevét nyelvünk szidószóként használja. A TESz. még azt is megemlíti, hogy számos más nyelvben is előfordul a kutyát jelölő szó pejoratív használata.

Alig lehet kétséges, hogy a *kutya* szónak említett lebecsülő értelmű alkalmazásai — a kisebb rangra utaló jelentésmozzanat továbbfejlődésével együtt — hozzájárultak ahhoz, hogy kialakuljon a *kutyaiütő*-nek 'semmirekellő' jelentése.

Ilyen értelemben már a szépirodalom nyelvében is felbukkan: „Molnár természetesen az utóbbit [ti. az utóbb említett utat] választaná, a majorban jobban el lehet tűnni, de az elágazásnál is ácsorog néhány *kutyaiütő* [= nyilas katona], fegyverükkel bökdösik a levegőt, hogy előre, a kastély elé, ne hátra” (Dobozy: A tizedes meg a többiek. 1969. 45—6). Veres Péternél is megtaláljuk 'uradalmi kerülő, hajcsárkodó munkafelügyelő, egyben naplopó' jelentésben (Benkő László: NytudÉrt. 35. sz. 44).

Köznyelvi előfordulására a legutóbbi időnkig nincs adatunk. Sőt magam régebben még tájszóként sem ismertem. A Dunántúlon — úgy látszik — nem használják. Mikor diákkoromban sátoros ünnepeken a pápai kollégiumból küldött kislegátusként a dunántúli falukban házról házra jártam köszöntő verset mondani, mindenütt adtak mellém kísérőt, egy rendszerint velem egykorú gyereket. Ő mutatta meg, hova kell bemennem; bot is volt nála, s bizony nemegyszer használta a kutyák ellen; a keretből is részesült; de sehol sem nevezték *kutyaiütő*-nek.

Csak mostanában, három-négy éve ütötte meg a fülemet Budapesten, s azóta is hallom, egyre gyakrabban, mégpedig futballpályák nézőterén, azok között a becsmérlő kifejezések között, amelyekkel a hevesebb vérű szurkolók szokták illetni a játékvezetőt, a partjelzőt, az ellenfél játékosait, illetőleg saját csapatuknak rosszul játszó vagy hibázó tagját.

Már a sportsajtó is tudomásul vette. Németh Péter „Arcok a lelátóról” című karcolatában így beszéltet egy nézőt: „Lőj már! — kiált. — Tessék, ugye? Ha lő, beakad, de ő cselez. Uram, ez a játékos annyit tud focizni, mint én! Az előbb is ahelyett, hogy lőtt volna — cselezett. *Kutyaiütő*.” (Népsport 1969. nov. 16. 3.)

Néhány részlet Rózsa Andrásnak „A Branikovits-sztori” című cikkéből: „Nehéz idők! A pályán gyakran kifütyülték. Utazott autóbuszon. — Nézd, ez a Branikovits! — Na és? *Kutyus!* Csak *kutyus*. — Nem NB I-es játékos ez, kérem! — Szegény Fradi! Hát mit várnak ettől?! . . . Gyakran ment haza borongósan. Úgy érezte, legjobb lenne sírni. Vagy abbahagyni az egészet! Csak ne hallaná végre, hogy »*kutyaiütő*«, hogy »nem való a Fradiba«, hogy ő »a legnagyobb csalódás«. — Az apa akkor is segített. Újból és újból felrázta nekikeseredett fiát. Aztán fogták a labdát, s mentek ki a pályára. De Branikovitsban akkor is az zakatolt: — *Kutyaiütő!* Nem való a Fradiba. . . . És aztán megint gyengébben ment minden. Egyre gyakrabban ültem a kispadon. Én, akinek húznom kellett volna. Akinek vinni kellett volna a csapatot . . . Hányszor megfordult újra bennem: »Ne lázadozz! Tényleg *kutyaiütő* vagy!«” (Népsport 1970. jan. 12. 3.) — Figyelemre méltó, hogy az idézetben a *kutyus* és a *kutyaiütő* szinonimaként szerepel, szépen igazolva a jelentésvegyülésnek előbb említett lehetőségét.

Természetesen nemcsak labdarúgóra, hanem más sportág képviselőjére is vonatkozathatják; pl.: „Bizony nem lett volna szabad előfordulnia annak, hogy a nyugatnémet Seidel egyetlen találkozáson a teljes női válogatottunkat legyőzze! Igaz, Seidel nem »*kutyaiütő*«, rutinos, kellemetlenül nyeső versenyző, ám mégsem tartozik az európai élmezőnybe.” (Népsport 1970. márc. 16. 7.)

A *kutyaiütő* tehát azok közé a tájszók közé tartozik, amelyek bekerültek a fővárosi köznyelvbe, elsősorban a beszélt nyelv alsóbb szintjébe. Pályafutása hasonlít a *szotyolá*-éhoz (vö. Balogh Lajos: Élet és Tudomány 26: 2055): a napraforgómagnak *szotyola*, sőt „becéző” *szoty*i neve elsősorban szintén a sportesemények nézőközönségének a körében terjedhetett el, hiszen többnyire itt árulják.

Végezetül megemlítem, hogy a *kutyaiütő*-n kívül ismeretes a *kutyaiütés* tájszó is. Az ÚMTsz. adatai szerint Erdélyben fordul elő, a következő jelentésben: 'dárídó' (Nagyenyed); tréfásan: 'lagzi, vendégség, dinomdánom, eszem-iszom' (székelység).

Rácz Endre